

Van het oostelijk front geen nieuws

Luuk Boelens

Auteursinformatie

Luuk Boelens is emeritus gewoon hoogleraar aan de Universiteiten van Gent en Utrecht.

All quiet on the Eastern front

Luuk Boelens

About the author

Luuk Boelens is retired sr. full professor at Ghent University and Utrecht University

Contactgegevens/corresponding author

Luuk.Boelens@skynet.be

Sinds Vladimir Poetin zijn 'speciale militaire operatie' in Oekraïne is gestart, lijkt het niet meer bon ton om het over de Russische architectuur, stedenbouw en ruimtelijke planning te hebben. Niettemin is er in de zomer van 2022 al een EU-cel van steden en regio's voor de wederopbouw van Oekraïne na de 'onvermijdelijke overwinning' opgericht. Tegelijkertijd maken Norman Foster & Partners en andere gerenommeerde architectenbureaus zich al voorzichtig op om de daarvoor benodigde miljarden euro's binnen te harken. Derhalve lijkt het toch verstandig zich iets meer in de cultuur van die bouw te verdiepen. Maar het overgrote deel van de verstedelijking (inclusief die van Oekraïne) speelde zich af in de 70 jaar van de Sovjet-Unie. Hoe welwillend of afkeurend men daarnaar ook zou mogen kijken, inlezen in dat werk is dus aangeraden.

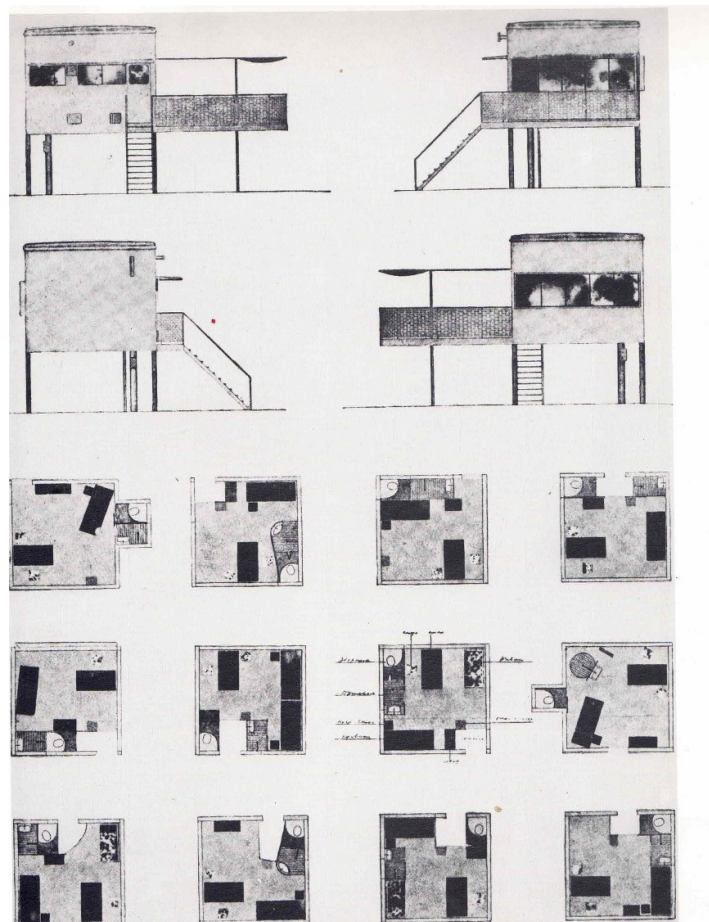
In dat kader liep ik nog onlangs in de iconische *Bücherbogen* te Berlijn (jawel na 40 jaar nog steeds een reis waard) tegen het overzichtswerk aan van Kristina Krasnyanskaya en Alexander Semenov: *Soviet Design; From Constructivism to Modernism 1920-1980; Heritage Gallery Moscow, 2020*. Hoewel dit werk meubeldesign als ingang neemt, laat het deze als 'small architecture' toch ook doorwerken in de architectuur en stedenbouw doorheen de sovjetjaren van 1922 tot 1991. En het verrassende voor mij was dat daarin een behoorlijke continuïteit opvalt, alsmede ons ook lessen leert over hoe hier in het westen om te gaan met de bouw van de toekomst. Vanzelf had ik in mijn boekenkast al verschillende werken staan over de afzonderlijke periodes, zoals onder meer het hoofdwerk van Selim Chan-Magomedow (1983) aangaande de pioniers van de sovjet architectuur, het werk van Harald Bodenschatz et al. (2003) over de stedenbouw in de schaduw van Stalin, of de diverse bijdragen over de bouw van wetenschappelijke New Towns in de tijd van de Koerd Nikita Chroesjtsjov en later de Oekraïner Leonid Brezjnev om de technologische strijd tegen het westen het hoofd te bieden.¹ Maar elk van deze periodes werd ook telkens weer gepresenteerd als een afzetten tegen de voorgaande, waarbij de ideologie of de persoonlijke voorkeuren van de partijsecretaris als leidraad golden. Hier is het genoemde overzichtswerk van Krasnyanskaya en Semenov verfrissend te noemen en toont het meer de relatief autonome ontwikkeling van die sovjetbouwcultuur zelf.

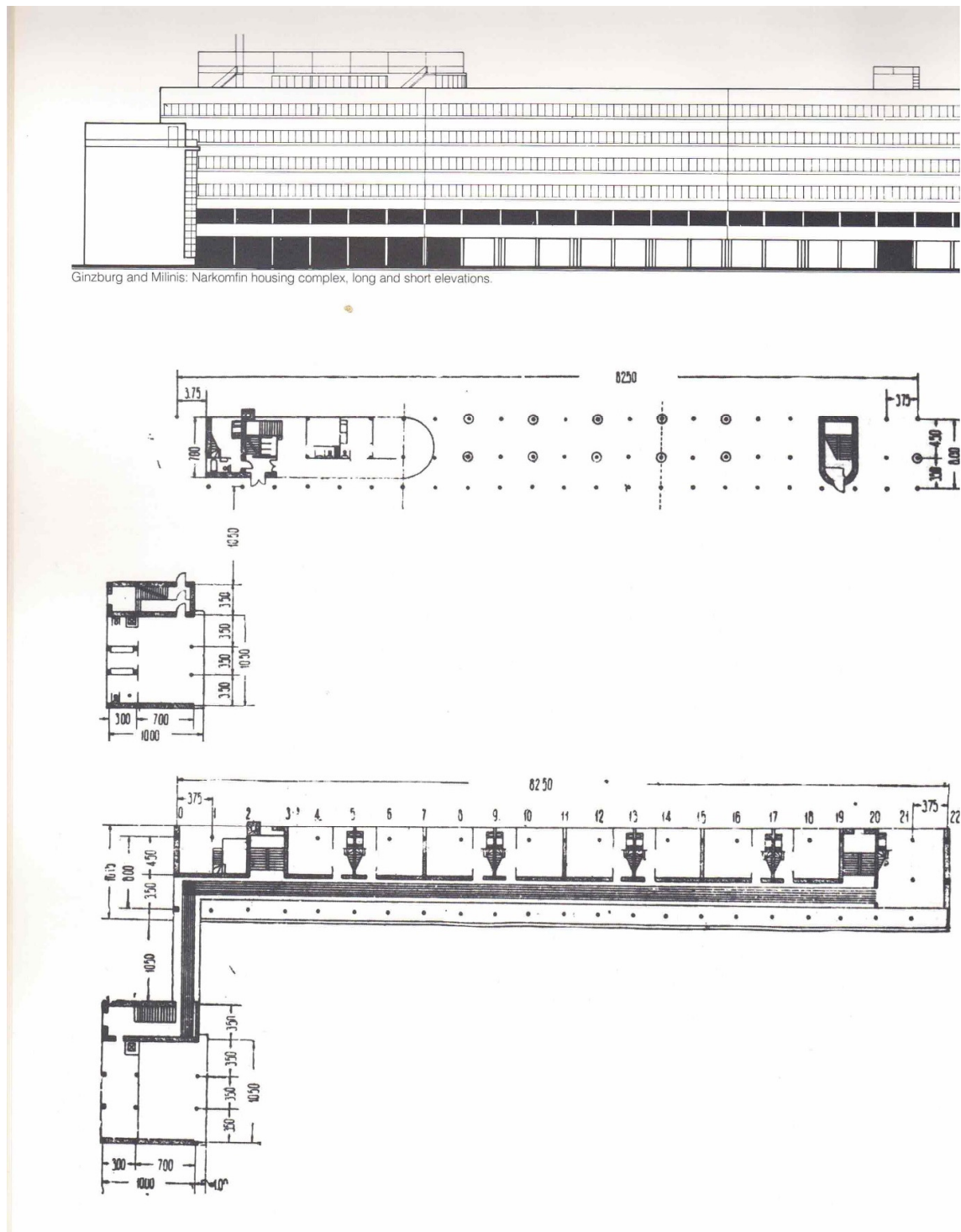
Het begon met de constructivisten die van scratch moesten starten, nadat de oude tsaristische architectuur garde de laan was uitgestuurd of letterlijk een kopje kleiner gemaakt. De jonge garde was natuurlijk opgewonden over het nieuw aangebroken revolutionaire tijdperk en het streven om nu eens echt werk te maken aan de huisvesting van de moderne socialistische mens, inclusief de gelijkschakeling van alle arbeiders, die tussen stad en land, de emancipatie van de vrouw, die van de Slavische rassen etc. Maar daarnaast waren er begin jaren 1920 ook enkele pragmatische motieven voor de opkomst van de constructivistische stroming. De eerste wereld- en daaropvolgende burgeroorlog hadden immers een groot dodentol van de Russische en aangrenzende bevolkingen gevegd. Toen de Unie van de Russische, Trans-Kaukasische, Oekraïense en Wit-Russische socialistische federaties in 1922 een feit werd, was iedereen van de bevolking (mannen, vrouwen en soms kinderen gelijk) dan ook nodig het land onder één economisch stad/land regime weer op te bouwen. Daarnaast waren de grondstoffen en (bouw)materialen schaars en werd dus een 'zuinig' ontwerp gevraagd. Het constructivisme was dan ook een sovjet opvolging van het rationalisme, die een functionalisering van het ontwerp vooropstond en deze wilde klaarstomen voor de massaproductie. Feitelijk zag het constructivisme bovenal de esthetiek van die operatie – vorm volgt functie – en was het eigenlijk een fusie van de rationalisten en suprematisten, die al van begin 1910 de suprematie van het pure (lees: minimale, essentiële) artistieke gevoel centraal stelden. Voorts werd de bevolking na de revolutie gewoon gehuisvest in de grote onteigende villa's en residentiële gebouwen van de bourgeoisie, waarbij elke kamer werd toegewezen aan één familie, maar wel met

¹ Indertijd overwegend nog gekocht voor twee á drie Ostmark in een louche boekwinkel in Oost-Berlijn, mede als onderdeel van de operatie om de vereiste dagbesteding van vijftig Ostmark soldaat te maken.

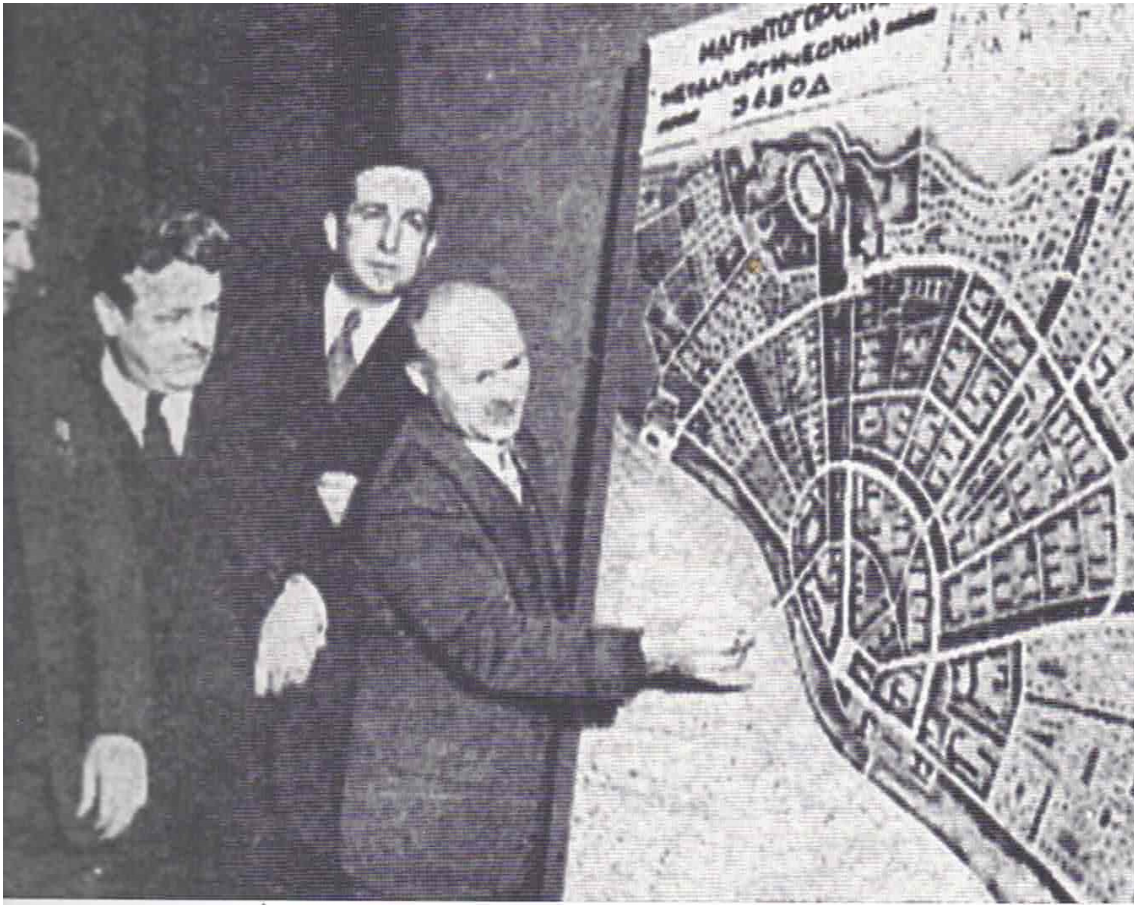
het delen van de badkamer, keuken, toilet etc. Hier ontstonden dan ook de eerste ideeën voor het ontwerpen van meer efficiënte communes, naar de grote sociaal-utopische voorbeelden zoals die van Charles Fourier, Robert Owen, Victor Considérant etc., maar ook naar de pragmatische gebouwen voor vrijgezellen en reizend handelaren in de Russische 19e eeuw. Gedurende de jaren 1920 waren de constructivisten, als Milyutin, Ginzburg, Leonidov, Barsc e.a., dan ook voortdurend aan het experimenteren met het ontwerp van de meest efficiënte leefcel; zij het in een grotere operatie. Zowel het ontwerp van multifunctionele meubels in dag- en nachtstand hoorde daarbij, als de architecturale en/of stedelijke setting met collectieve voorzieningen, als gemeenschappelijke keukens, eet- en bibliotheek zalen, badhuizen, wasserettes, en later professionele crèches, cultuurhuizen, recreatieparken etc. Niettemin zijn er niet veel van deze ideeën gerealiseerd, buiten bijv. het Narkomfin- (1928) en het Stroikomgebouw (1929) in Moskou en het Wooncomplex Saratov (1930), en woonde maar een fractie van de Sovjetburgers in deze zogeheten 'sociale condensatoren'. De familie was nog steeds de dominante leefvorm en met de stabilisatie van het marxistisch-leninistisch communisme ontstond er ook een geheel nieuwe bureaucratistische klasse, die het net iets beter kreeg dan de proletariërs voor hen. Inderdaad was *'het gezin niet verdwenen met het socialisme, maar mogelijk zelfs versterkt'*, zo meende de socioloog Vol'fson in 1930.

Figuur 1: Experimenten leefcel met alternatieve interieur arrangementen (Barsc et al. 1930, uit Kopp p.151)

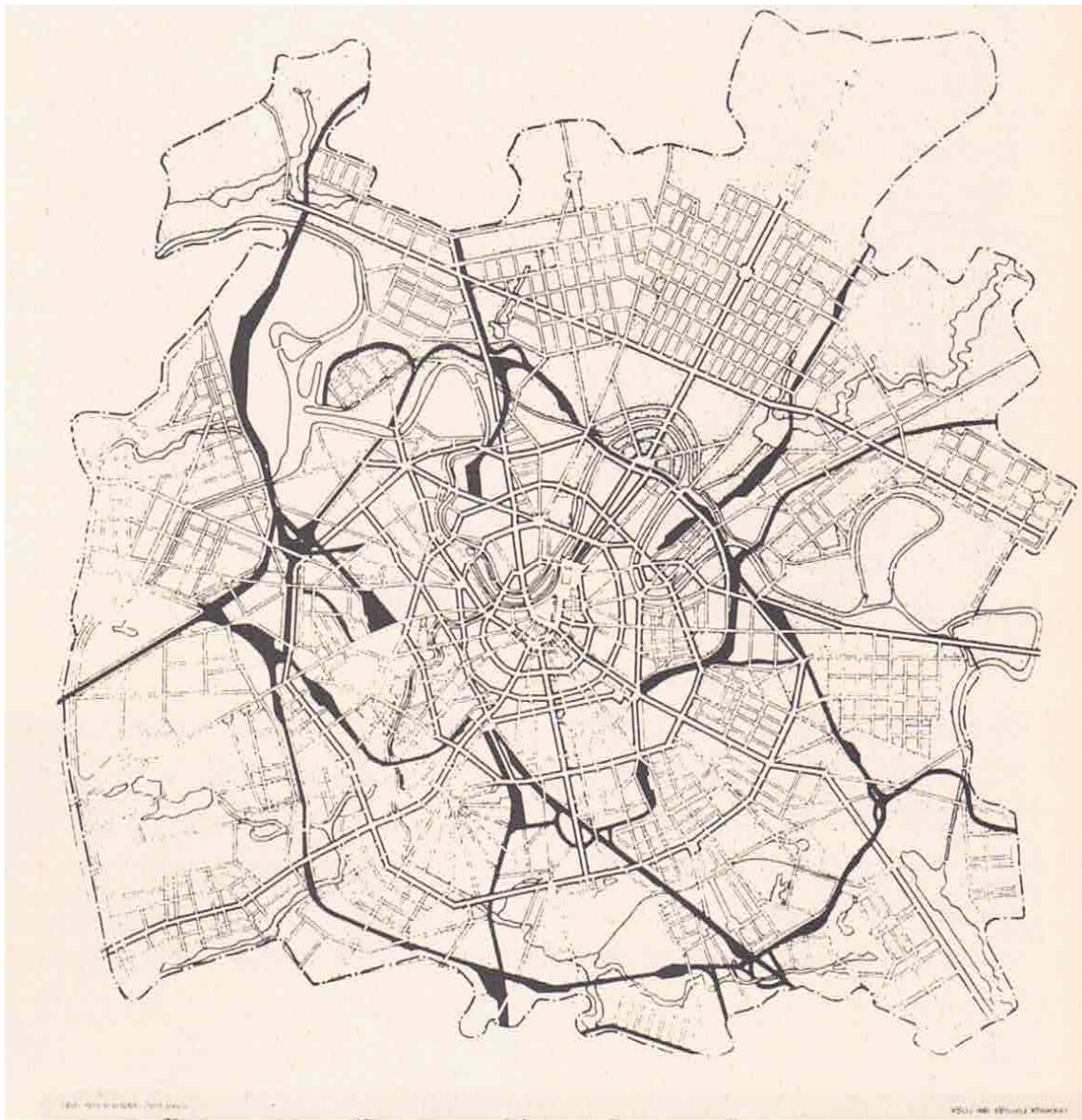
Figuur 2: Narkomfin woningcomplex (Ginzburg & Milinis 1928-1930, uit Kopp p.72)

Zoals bekend, viel deze ontwikkeling samen met de geleidelijke machtscentralisatie binnen de communistische partij door Jozef Stalin, die geconsolideerd werd medio jaren dertig met de grote zuiveringen. Inmiddels was ook het eerste vijfjarenplan tot uitvoering gebracht, en ontwikkelde de industrie zich in snel tempo tot een niveau waarop het zich kon meten met het westen. Met de volledige nationalisatie van de grond, was er dan ook geen beperking meer de experimenten van de

Figuur 4: Plan Magnitogorsk (May et al. 1930, uit Bodenschatz et al. P.60)

Voor Moskou ging het niet enkel om de verfraaiing en uitbreiding van de hoofdstad, maar uiteindelijk ook om de volledige reconstructie van de oude stad. Want alhoewel de eerste planning al vanaf 1925 startte in concentrische ringen van wonen en groen rond de oude stad, werd begin jaren dertig duidelijk dat het grootste probleem van Moskou niet zozeer het toenemend inwonersaantal was, maar eerder het volstrekt ontoereikende verkeerssysteem. Daartoe werden de grote ('*Hausmanniaanse*') doorbraken voor verkeer en metro de paradepaartjes, waarbij vooral de art-deco uitvoering van de laatste tot de verbeelding sprak. Echter hier werden ook de grote appartementsgebouwen langs de verkeersdoorbraken voor de apparatsik gerealiseerd, inclusief de zogenoemde 'Stalin-zusters'; 9 gepland, waarvan slechts 7 na de Tweede Wereldoorlog zijn gebouwd. Deze hadden verschillende programma's (Universiteit, Hotel, Overheid, Commercieel etc.), maar vooral de residentiële 'zusters', inclusief alle benodigde voorzieningen *intra muros*, konden zich zelfs meten met de latere beschrijving van de *Downtown Athletic Club* door Rem Koolhaas in zijn befaamde *Delirious New York* (1994).

Figuur 5: Algemeen reconstructie/uitbreidingsplan Moskou (Stadscomité 1933, uit: Kreis p.139 onder)

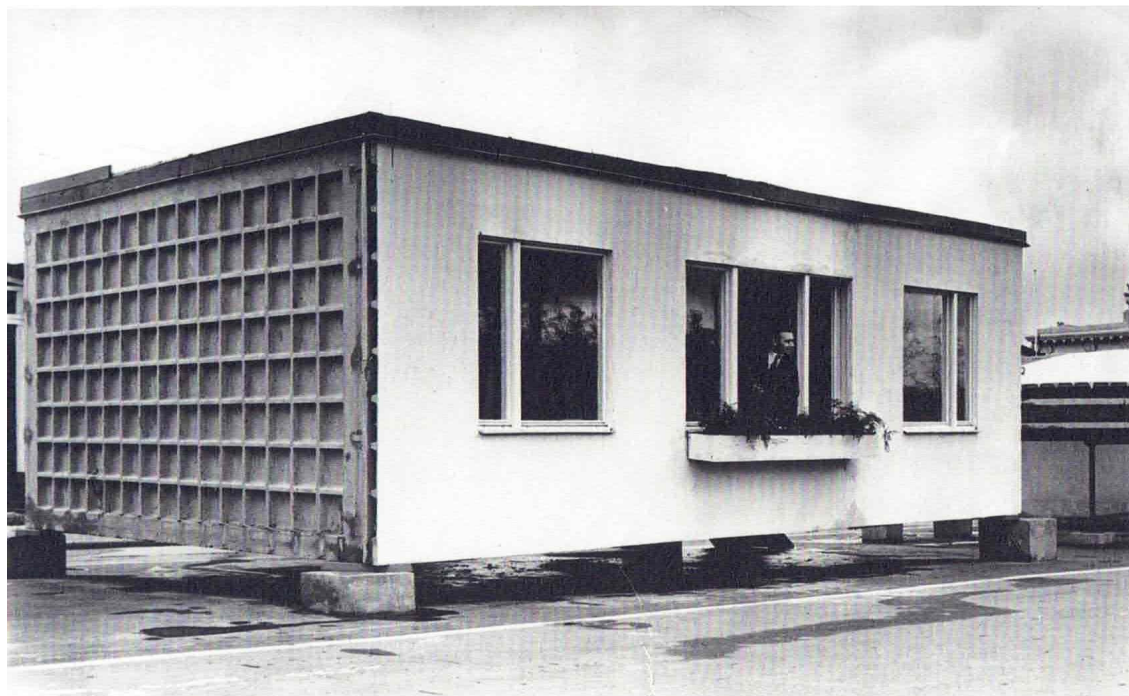
Figuur 6: Kudrinskaya gebouw (1950-1954; uit.... Diverse opties waaronder wikipedia)

Al deze ervaringen werkten tevens door in de post-Stalin periode, toen Chroesjtsjov, en later ook Brezjnev via hun nieuwe wetenschapssteden probeerden *tacit* of impliciete kennis te verbinden met de *codified* of expliciete kennis; zo effectief gekopieerd later in *Silicon Valley* of thans in *Brainport Eindhoven*. Het was volgens Krasnyanskaya en Semenov 'de gouden periode van het geperfectioneerd massa-productief design', waaraan IKEA nog een puntje kan zuigen. In de reguliere praktijk werden pre-gefabriceerde 'plattenbau' of woonframes, gekoppeld aan duurzaam geproduceerd meubelontwerp, in combinatie met een effectief daarop afgestemd woonmilieu. Daarnaast gaven gestandaardiseerde datsja's ook mogelijkheden voor onthaasting buiten de stad, voor een steeds bredere groep mensen. Zeker in de jaren 60 en 70 straalde daarvan een pure, minimaal-essentiële luxe af die de constructivisten wellicht niet voor mogelijk zouden hebben gehouden. Maar de rest is eigenlijk ook enkel geschiedenis en heeft na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie alleen geleid tot de wanstaltige neobarok smaak van de Russische top en gasbaronnen, Donald Trump's *Las Vegas Style* niet onwaardig.

Figuur 7: Interieur voorstellen 1959/1961 (uit: Krasnyanskaya et al. p.331)

Figuur 8: Prefab één slaapkamer appartement 1960 (uit: Krasnyanskaya et al. p.322)

Echter, wat als een rode draad door de bouwgeschiedenis van de Sovjet-Unie heen loopt is een effectief, zuinig en daarmee duurzaam woningontwerp, afgestemd op een breed interieurprogramma en een goed doordacht stedenbouwkundig en ruimtelijk omgevingsbeleid. Mogelijk is het (collectieve) onderhoud daarvan wat blijven steken, en is het na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in de Jeltsin/Poetin & co jaren zelfs volledig genegeerd. Maar in vergelijking daarmee blijft de huidige westerse beweging van de *Tiny*, *Print* of *Container Houses* te veel steken in enkel het woonontwerp; verbreding richting het daarop afgestemde interieurdesign en (collectieve) woonomgeving is nodig. Daarnaast is er nood aan een volledig herdenking van het westers (of in ieder geval het Nederlands en Belgisch) bouwprogramma op basis daarvan, waarbij ook de reconstructie van het bestaand (te ruim) woon-, kantoren- of dienstenpatrimonium nu eens echt aan de orde is. Thans is er geen sprake van een woningnoodvraagstuk, maar eerder van een -verdelingsvraagstuk, niet enkel financieel of naar inkomen- en leeftijdsgroep, maar vooral ook ruimtelijk, indachtig de majeure uitdagingen van morgen: klimaatadaptatie, energietransitie, circulaire economie, autarkisch voedsel, mobility- en (*Rifkin*) living as a service etc. naar de veranderende wensen van de even veranderlijke bevolkingssamenstelling. In dat kader is *'het traditionele gezin als hoeksteen van de samenleving'* immers allang verdwenen; het percentage van twee-ouder huishoudens met thuiswonende kinderen is thans in Nederland amper 32%, in België nog geen 40%² en neemt steeds verder af. Daarmee is er allang geen nood meer aan een te obsoleet programma van greenfield eengezinshuizen. Tegelijkertijd stevent een samenleving waarbij alle voorzieningen geïndividualiseerd zijn in ras tempo af op haar failliet. Hierbij hoeft niet alles weer gecollectiviseerd te worden, maar wellicht is een tussenweg geboden. En daarmee is er niet alleen voor de mogelijke wederopbouw van Oekraïne, maar zeker ook voor het beleid in onze contreien nood om deze sovjet bouwgeschiedenis nog eens echt ter harte nemen en daarop door te denken. Ik wens u in ieder geval veel leesplezier.

² Hoger dan NL, deels doordat Belgische studenten nog steeds ingeschreven zijn bij hun ouders, ondanks dat ze al 'op kot' zijn.

Referenties

Bodenschatz, Harald & Christiane Post (ed. 2003) *Städtebau im Schatten Stalins*; Verlagshaus Brain, Berlin.

Chan-Magomedow, Selim (1983) *Pioniere der sowjetischen Architektur*; Löcker Verlag, Berlin.

Krasnyanskaya, Kristina & Axander Semenov (2020) *Soviet Design – From Constructivism to Modernism 1920-1980*; Scheidegger & Spiess, Zürich.

Kreis, Barbara (1985) *Moskou 1917-35 – Vom Wohnungsbau zum Stadtbau*; Edition Marzona, München.

Kopp, Anatole (1985) *Constructivist Architecture in the USSR*; Academy Editions, London.

Palmboom, Frits (1979) *Doel en vermaak in het Konstruktivisme*; SUN, Nijmegen.

Rifkin, Jeremy (2001) *The Age of Access – The new culture of hypercapitalism where all of life is a paid for experience*; TharcherPerigree, London.

Vol'fson, Ivan (1930) *Socialism and the family*, Moscow.